

A *be* igekötő jelentésváltozásai II.*

A3: Testek vagy anyagok mint BENT helyek. – A testek háromdimenziós kiterjedésűek, zártak, felületük megnyitható, ha tömörek, el lehet venni belőlük, ha üregesek, beléjük helyezhetők kisebb tárgyak, más anyagokkal telíthetők, vagyis konténerszerűek. Három altípusra osztottam őket: emberi testek (A3a csoportjai), élettelen testek (A3b, c, d), anyagok, testek középpontja (A3e). Ez nem jelenti természetesen azt, hogy nincsenek közös történéseik, *betörni* lehet például az ablaküveget, de az ember fejét is. A kapcsolódási pontokat ezért jelezni fogom.

* Az I. részt l. Nyr. 129[2005]: 151–4.

A3a: Emberi vagy állati test BENT helyekkel kapcsolódó igék. – Az ÉN BENT, AZ ÉNEN KÍVÜLI VILÁG KINT képzet ősi gyökerű világkép lenyomata, amelyben az én a körülötte levő világ kiindulópontja, viszonyítási helye. Természetesen egy másik ember hasonlóképpen megtestesítheti a zártság fogalmát. A jóval nagyobb számú *ki* igekötős igével ellentétben most csupán néhány alakot találtam, ahol a vagy illativusi raggal jelölt, vagy tárggyá lett H szerepét az emberi test vagy testrészek töltik be: *becsepegetett az orrába*; *a gyerekeket beoltották* ('a gyerekekbe oltottak' → *beoltották a gyerekeket*). Ezek: – *becsepeget*_{1a}, *behúz*_{1a}, *belehel*₁, – *beolt*₂, – *beolvas*_{2ritk}, *besugároz*_{3orv}, *beszív*_{1,2c,3}, *beszop*₁, *bevezet*_{4orv}. Melléjük rendelhetjük még a szexuális aktusra utaló, dativusi ragot kívánó, zömében argó kifejezéseket, amelyeknek nincs *ki* igekötős változatuk: – *beakaszt*₄, – *befedez*₄, – *behajít*_{4durv}, – *behúz*_{6arg}, – *besrófol*_{2arg}, – *beteker*_{2arg,durv}, – *beteszt*_{5biz}, – *bevág*₁₃, – *bever*_{8arg}.

A tartályként felfogott emberi test lehetett az ihletője Kiefernél és Ladányinál a *be* harmadikként elkülönített, telítettséget (szaturativitást) megjelenítő akcióminőség funkciójának, mely megfogalmazásukban „(relatív) nagy vagy kielégítő mértékben végzett cselekvést jelent” (Kiefer–Ladányi 2000: 493). Az ide tartozó igék kisebb része *be* igekötő nélkül nem létezik (*csiccsent*). Nagyobb hányaduknál az evés és ivás valamely formáját kifejező alapigék (*szalonnázik*, *borozik*) főnévi töve (*szalonna*, *bor*) valójában az emberi test tartályba bekerülő trajector szerepét tölti be (H3–T2 folyamatok), így számuk növelésének csak az ital- és ételfajták szabnak határt: *bekonyakozik*, *bepezsgőzik*, *bepálinkázik*. Emellett vannak köztük szépszerével olyanok is, melyeknek alapigéje teljesen más jelentésű: *rúg*, *csíp*, *állít*. Bár a szerzőpáros egyértelműen a *be* grammatikalizálódott szerepéről szól az esetükben, én kötött szerkezetekben előforduló, de az irányjelentést halványan még idéző konglomerátumnak tartom őket. Megítélésem szerint a *beiszik*, *berúg* stb.-féle alakok mellől valóban kikopott a cselekvés irányát jelentő emberi test (H), de általános és végleges eltűnésének ellentmondanak az azt bőségesen tartalmazó kifejezések: *begyúrte/behányta magába az ételt*, *bepakolta magába az összes ételt*. De *ki* igekötős antonimáik is hozzájárulnak ahhoz, hogy az irányjelentés megőrződjék: *kijött belőle az étel*; *kihányt magából mindent*.

A két igekötő csoportosulásai közül kivételesen a *be* igekötősek száma a nagyobb. A minden alak előtt ott látható – jel arra utal, hogy ugyanazzal a tövel nem képezhető velük *ki* igekötős forma, eltérő tövel is csak egynehányat találunk: *kiokád*, *kihány*, *kijön* vkiből vmi. Vö. – *beállít*_{11átv,biz}, – *beboroz*, – *beburkol*_{3arg,átv}, – *becsiccsent*, – *becsíp*₂, – *becsodálkozik*, – *beebédél*_{biz,tréf}, – *beeszik*₁, – *befal*_{1,2átv,ritk}, – *begyúr*_{3biz}, – *behabzsol*, – *behajít*_{3biz}, – *behány*_{1a}, – *beiszik*_{2nép,rég,3}, – *bekap*_{2rég,tréf}, – *bekebelez*₃, – *belakik*_{1biz,tréf}, – *benyakal*₁, – *benyal*₁, – *benyel*_{1,4átv}, – *bepakol*_{2átv,tréf}, – *bepofáz*, – *berúg*₅, – *besöröz*, – *beszed*_{3orv}, – *beszeszel*_{biz,tréf}, – *beszív*_{2a,b}, – *beszop*_{2arg3biz}, – *bevág*_{7átv,biz}, – *beveszt*₂, – *bezabál*_{1,2}.

(–: a *ki* igekötős változat szemantikai okokból nem létezik.)

+A3aMet1: A TESTEK, TESTRÉSZEK HELYE TARTÁLY. – Az emberi testrészek és más tárgyak, dolgok részeinek helyét mint a nagy TESTTARTÁLY-ban lévő kisebb tartályt fogjuk fel, amit az onnan való elmozdulást leíró *ki* igekötő

tős igék elég népesnek mondható családja igazol: a *kificamodik*, *kifordul*, *kimozdul* stb. A *be*-s formák között mindössze néhányban találtam meg az ezzel ellentétes (saját helyre, kijelölt helyre) tartalmakat: *beállít*_{5átv,7}, *beemel*, *beköt*₃, *beragad*₂. Úgy tűnik, jelen szerepének egy részét átveszi a *vissza*, ami érthető, hiszen pontosabban utal arra, hogy az igében kifejezett cselekvések eredményeképpen a 'testrészek eredeti helyükre jutnak vissza': *visszarakták a bokáját*.

A3aMet2: A FIZIKAI ÁLLAPOTOK/EMÓCIÓK AZ EMBER/SZÍV/LÉLEK TARTÁLYBA BEKERÜLŐ ENTITÁSOK. – A fizikai fájdalmat, a különféle pszichés állapotokat a testünkbe bejutó, ott megtelepedő vagy ide-oda járkáló, majd onnan távozó tárgyakként, dolgokként, élőlényekként azonosítjuk. Az utóbbi cselekvésmozzanatot, a távozást a *ki* igekötős alakok jelenítik meg: az *érzések kihalnak belőlünk*; a fájdalom *kimegy* valamely *testrészünkből* stb. Az argumentumtípushoz rendelhető *be*-s igék egy része ezzel ellentétes folyamatot, a fájdalom, az érzelmek létrejöttét jeleníti meg, mégpedig teljes, a H-t (test, szív, lélek) is tartalmazó háromtagú szintagmákkal: *a kétely befészkelte magát a szívébe*; *a bánat beférkőzött a lelkébe*. Vö. – *becsempész*₃, – *becsepegtet*_{2átv}, – *beeszik*_{4átv,ritk.}, – *beférkőzik*_{2átv}, – *befészkel*₂, – *befogad*_{2a}, – *behatol*₂, *beköltözik*_{4átv}, – *belop*_{2átv}, – *benyom*_{5átv,ritk.,biz.}, – *beolt*_{5átv}, – *besugároz*_{2átv,irod.}, – *betéved*₃.

Kisebb (intranszitiv) hányaduk kötött szerkezetben fordul elő, s azt fejezi ki, hogy a főnévi, melléknévi alapszóban megnevezett vagy a szótó melléknévi ige-névi alakjával kifejezett állapot teljesen betölti az alany testét, lelkét (H4: H3–T2 totális akcióminőség): *begerjed* = 'a gerjedelem betölti a testét'; *beijedt* = 'az ijedség betöltötte'. Vö. – *belázasodik*, – *begerjed*, – *beijed*, – *bereked*, – *besavanyít*_{3átv}, – *besavanyodik*_{2átv}, – *betelik*_{2átv,3átv,irod.}, – *bedilizik*, – *begőzöl*, – *becsavarodik*.

(–: a *ki* igekötős változat szemantikai okokból nem létezik.)

A3aMet3: AZ INFORMÁCIÓK, A TITOK AZ EMBERI TUDATTARTÁLYBA BEJUTÓ ENTITÁSOK. – Az ide rendelt igék jelentése így határozható meg: 'vkit ismeretek birtokába juttat, vmit tudásának részévé tesz'. Kötött szintagmájukban a (képletesen) mozgást végző T (információk, titok, bűn stb.) tranzitív igék esetében tárgyi, tárgyatlanokban alanyi pozíciót tölt be, a H-k, vagyis a tudás birtokába jutó személyek, dativusi esetben állnak: *bevallotta neki a bűnét*; *János bemutatkozott Péternek*. De mivel magyarázható a *be* és a részeshatározói rag sajátos együttese, tehetjük fel a kérdést. A választ feltételezésem szerint egyfelől AZ EMBER TUDATA TARTÁLY metaforában kell keresnünk, amely ugyan nem túlságosan elterjedt, de azért akad néhány példa rá nyelvünkben: az ismeretek, az információk a *tudatunkban* lakoznak, ha valakivel megismertetünk valamit, az ÉrtSz. *tudat* szócikkében foglaltak szerint, azt „*bevisszük a tudatába*”. Ugyanitt a „*népök tudatába jött*” igazságokról olvashatunk idézetet (VI. 822). Valakinek ismeretekkel való ellátása, azok birtokába juttatása ugyanakkor jellegzetes 'átadás' szituáció, amelyben 'a személytől személynek' jelentésmozzanat dominál, így cserélődhetett fel a két esetrag. Az egyöntetűen megjelenő – jelek azt mutatják, hogy csoportosulásai csak eltérő alapigékkel alkotnak ellentétpárt: *kikérdez*, *kivallat* ↔ *bevall*, *beismer*. Vö. – *bead*_{1b,c,4biz,rég,5átv,ritk,biz.}, – *beajánl*, *beállít*_{8átv}, – *beárul*, – *bebeszél*, – *bebizonyít*, – *befúj*_{4biz.}, – *behízelgi magát*, – *behódol*, – *beigér*₂, – *beismer*, – *be*

*jelent*_{2,4isk}, – *beköp*_{4arg}, – *bemesél*, – *bemond*_{3rég}, – *bemutat*_{1,2,3,6ritk,vall}, – *bemutatózik*_{1,2,3 gúny}, – *benyál*_{2átv,rossz}, – *benyom*_{5átv,ritk,biz}, – *beolvas*_{2ritk,3tn,biz}, – *bepanaszol*, – *besúg*, – *beszámol*₁, – *bevádol*, – *bevágódik*_{4átv,biz}, – *bevall*_{1,2}.

A3aMet4: AZ EMBER TULAJDONA AZ ÖT KÖRÜLVEVŐ TARTÁLY.

– A Heine–Claudi–Hünne Meyer szerzőtriász (1991) által meghatározott metafora nyelvünkben is létezik, bár nem olyan erős, szerteágazó rendszerben. A meglévő szavak, kifejezések alapján azt mondhatjuk, hogy a javakat, a tulajdont az egyént körülvevő zárt térként, tartályként raktározzuk el a tudatunkban. A *ki* igekötős igék ebből a képzeletbeli térből való kikerülést, annak kiüresedését jelenítik meg: *kinulláz*, *kirabol*, *kisajátít*, *kieszik*. Ellentett csoportjuk tagjai ennek megfelelően a kéttagú szintagmában jelen lévő T-nek az alanyok tulajdonába kerülését, vagyis azt, hogy ami a tulajdonunkba került, a miénk lett, az BENT van: *bevasalta az adósságot*. Az irányjelentés elhalványulása a metaforikus H elhomályosulásának folyamánya (H3) lehet. Vö. – *bedaciz*, – *begombol*_{2átv,biz}, – *behajt*₂, – *behúz*_{8átv,rég}, – *bejön*_{6átv,biz}, – *bekap*_{1,3átv,rég,7}, – *bekebelez*₁, – *beszed*_{4isk,biz,5sp}, – *beszekundáz*, – *beszámít*_{3,4kissé rég}, – *beszerez*_{1,3rég}, – *betud*_{2,3}, *bevasal*_{2átv,biz}, – *bevásárol*_{1,2}, *bever*_{7isk,arg}, – *bevesz*_{5biz,6}, – *bevételez*₁, – *bezúg*₂, *bezsebel*₁.

(–: a *ki* igekötős változat szemantikai okokból nem létezik; a kiemelt alakok alapszava a H-t, illetve a T-t tartalmazza.)

A3aMet7: AZ EMBER AGYA TARTÁLY, A FOGALMAK, A TUDÁS TÁRGYAK, AMELYEK ODA BEKERÜLNEK. – A csoport igéi tanulással elérhető ismeretek, tudás birtokába jutást, juttatását jelenítik meg. Elválasztásukat az A3aMet3-éitől mind a H-k, mind a T-k különbözősége indokolta. A H szerepét itt ugyanis inkább az emberi fej, az agy tölti be, és nem az átvittebb értelmű tudat. Az emberi gondolkodás biológiai központja a fej, az agy, ami akár egy hordó, *konghat az ürességtől*, máskor *tele* lehet a legkülönfélébb információkkal, amiktől akár *szét is robbanhat*, mint a tútelített test. A T-k jelen esetben nem információk, titkok, hanem az agy működésének produktumai (gondolatok, eszmék stb.), amelyek kijuthatnak belőle, mint bármely testből a benne levő dolgok (*kipattan a fejéből egy jó ötlet; kigondolt vmit*). De kívülről is belekerülhetnek oda ismeretek, adatok: *vésd az agyadba, emlékezetedbe*, figyelmeztetjük társunkat, ha azt akarjuk, megjegyyezzen, megtanuljon valamit; az új eszméket *befogadjuk*, egy nehezebb vers *nem megy a fejünkbe*; ha valamit segítség nélkül tudunk idézni, akkor *fejből* mondjuk stb. Nem véletlen tehát, hogy míg a *ki* igekötős igék esetében az agy a T-k kiindulópontja egy feltételezett teljes szerkezetben, a *be* igekötős megfelelőiknél azok befogadója, végcélja lesz. Az igekötő eredeti irányjelentése itt is azért szenved csorbát, mert a metafora nem túl erősen él bennünk (H3). Vö. – *bebefláz*, – *beemléz*_{rég,hiv}, – *befogad*_{4rég}, – *beidegez*, – *beidegződik*, – *beképzél*, – *bemagol*, – *benyom*_{5átv,ritk,irod}, – *beszajkóz*, – *beszed*_{6ritk,biz,isk}, – *betanít*, – *betanul*, – *bevág*_{8átv,biz}, – *bevesz*_{10átv,biz}.

(A kiemelt formáknál a *hova?* kérdésre felelő H az alapige főnévi töve: pl. régies *beemléz* 'emlékezetébe juttat'; 'az idegeibe jut' → *beidegződik*, a *beképzél*-ben a szótó a T.)

A3b: Élettelen testek, anyagok, szöveg, könyv mint BENT helyek. – Az ezzel a bővítménytípussal kötődő *be* igekötős igék nagyjából teljes, a moz-

gást végző T-t, valamint a H-t egyaránt tartalmazó szerkezettel, tehát irányjelentésüket megőrizve, bejutást, bekerülést kifejezve alkotnak mondatot:

beV + N₁acc + N₂(test, folyékony anyag) -ba, -be → beveri a szöveget a falba
N₁ + beVintr. + N-ba,-be → a nyíl befürödött a fába

Vö. *beágazik*_{ritk}, *beágyaz*_{2műsz}, √ beágyazódik, *beakad*, *beakaszt*₂, *beáll*₂, – *bebukik*₁, – *becsap*₆, – *becsapódik*₂, *becsavar*₁, – *becsempész*₃, – *becsúszik*_{3átv,ritk}, – *becsúztat*_{3átv}, – *bediktál*, – *bedolgoz*₁, – *bedől*₁, – *bedug*₁, – *beéget*, #*beékelődik*₁, – *beépít*₁, – *beér*₂, – *beereszt*_{3,4}, – *beeszik*_{2,3}, – *befagy*₂, – *befalaz*₂, – *befecskendez*₁, – *befészkél*, *befog*_{3,5}, *befogat*₁, – *befürödik*₁, *befüt*₁, *begázol*, – *behasít*_{3átv,váb}, – *behelyez*_{5ritk,váb}, – *beigazít*, *beiktat*_{hiv,3kissé rég}, – *beilleszkedik*₁, – *beilleszt*, – *benyúl*_{2rég}, – *benyúlik*₂, – *beillik*₁, *beír*₁, √ *beírat*₁, – *beivódik*, – *bejegyez*, – *bekebelez*₂, *bekever*_{1,2,5}, *beköt*_{4műsz}, – *bemárt*₁, – *bemegy*_{3,4}, – *bemélyed*₂, – *bemerít*_{1,2váb}, – *bemerül*, – *bemetsz*_{1,2}, – *bemond*₁, – *benyom*_{1,4}, – *beolvas*_{1,2}, – *bepottyan*₁, – *beragad*₁, – *beragaszt*₁, *berajzol*, *besajtol*_{2,3műsz}, *besrófol*₁, – *besüllyeszt*, – *besüpped*₂, – *besüt*₁, – *beszédül*₁, *beszerel*_{1,2}, – *beszív*_{2,4ritk,5ritk}, *beszívárog*₁, – *beszívódik*, *beszögellik*, – *besző*_{1,4átv}, – *beszúr*_{1,2átv}, – *betart*₁, – *betekint*_{4hiv}, – *betesz*_{3ritk}, – *betold*_{1,2}, – *betorkollik*, – *betördel*₁, – *betűr*_{1,2}, – *betűz*₁, – *beugrat*₁, – *beugrik*₁, √ *beúszik*, – *beül*₁, – *beültet*₁, – *bevágódik*₁, – *betelepedik*₁, *betesz*₃, – *beüt*_{2,3,4,6}, – *bevág*₁, – *bevarr*_{2,5}, – *bever*_{1,2}, – *bevés*, – *bevet*₁, *bevezet*₆.

(√: a szótár nem tekinti önálló lexémának a *ki* igekötős alakot; –: a *ki* igekötős változat szemantikai okokból nem létezik; √√: hiányolt *be* igekötős forma; #: a *beékelődik* alakban a szótó a T bejutásának mikéntjét jelöli: *a fejsze beékelődött a tuskóba* ≈ *a fejsze ékként került be a tuskóba*)

A csoporthoz alig tucatnyi kötött, perfektív szintagmát alkotó szót tudtam rendelni. A grammatikalizáció azonban annál színesebben, szinte az összes lehetséges úton végbemehetett bennük. Nézzük előbb a H-t érintő mozgásokat! A – *becsinál*_{4rég}, – *befőz*_{1,2}, – *beolt*_{1,2,4}, – *behúz*_{1db}, – *berak*_{2,4}, – *bevet*₃ alakokban a H szintaktikailag felértékelődik, a T ezzel egyidejűleg eltűnik (H1–T1): *'galuskát?/tésztát? főz a levesbe'* → *befőzi a levest*; *'új vesszőt olt a fába'* → *beoltja a fát*. A *beágyaz*₁-ben a H az alapige tövét alkotja, ugyanígy a – *bekovácsol*₂, – *bepácol*_{1,3} alakokban (H2). (A *beágyaz*₂-ben viszont nem: *a gerendát beágyaszták a falba*.) Szemantikai okok, a H elmaradása, jelentésének ilyen-olyan fokú elhalványulása gyengítik a *be* eredeti funkcióját a következő szavakban: – *beavat*₃, – *beáztat*_{1,2}, *behűt*, – *bemosakodik*, – *beöltözik*_{1,2}, *beöltözködik*, – *beőröl*₁, – *betábláz*₁, – *betördel*_{2nyomdb}, – *bevet*₂, – *bevételez*₂, – *bezúz*₂ (H3). Ez utóbbi igék azt a feltevésemet erősítik, hogy a szerkezetből hiányzó H azonosítását a beszélők háttérismeretei is nagyban befolyásolhatják: a *betördel* igekötőjének megfejtése egy nyomdásznak bizonyára nem okoz gondot, a *beavatja a vásznat* ('vízbe teszi a vásznat') mondat tartalma a hölgyek számára egyértelmű, míg a férfiak esetleg titokzatos műveletet sejtenek mögötte. A tárgy nélkül használt *bevet* ebben a jelentésében a pékek előtt lehet ismerős: *'kenyeret a kemencébe vet'*.

A T igetestbe történő morfoszintaktikai beépülésére ugyancsak találunk példát: a *bekovácsol*₁-ben a főnévi szótó a mozgást végző anyagot nevezi meg (H1–T2):

'kovászt tesz a kenyérmasszába' → *bekovácsolja a kenyeret*. (A *bekovácsol* tehát mind a H, mind a T inkorporálódására példával szolgál.) Előfordul az is, hogy a T az eddigieknél közvetettebb módon, igei tövével van csak jelen a szóban: 'habarást tesz a főzelékbe' → *behabarja a főzeléket* (– *behabar*); 'rántást tesz a levesbe' → *berántja a levest* (– *beránt₄*). A – *bedurrant_{biz, tréf}*, *befűt₂*, – *begyűjt₁*, – *berendezkedik₁*, – *besűrit*, – *besűrűsödik*, – *betüzel* igékkel pedig olyan mondatokat alkothatunk, amelyekben a T módosult, eszközhatározói formában van jelen, vagy elmarad, a cselekvés térbeli végpontját tehát pontosan megnevezzük, de az, hogy mi jut be oda, csak áttételesen fejeződik ki (T1): *befűtött a kályhába* (*szénnel?*, *fával?*).

Vagy tucatnyi a csoportban azoknak az igéknek a száma, amelyekben az igekötő perfektíváló szerepe totalitás akcióminőség-képzéssel párosul, tehát az alanyban, tárgyban megnevezett test vagy tér jellegű H-ra történő teljes ráhatást is jelöli. E szerepét a H1–T2 típusú morfoszintaktikai változás alakította: az eredeti irányjelölő szerkezet illativusi H-ja tárggyá vált, a T pedig az alapigében megadott főnév, esetleg melléknév: 'bútort tesz a lakásba' → *bebútorozza a lakást*.

Abban a néhány igében, amelyet a A1a családból rendeltem ide, a H szintaktikai felértékelődése hozza létre a totális akcióminőséget (H1–T1): 'ordításával okozza, hogy hangja eljusson a szobába mindenhova' → *beordítja a szobát*. Kiefer Ferencnél és Ladányi Máriánál a teljességet kifejező 2. fő funkciócsoport igéi között találtam hasonló alakokat (2000: 486–9). Vö. – *bebútoroz*, – *befüstöl₂*, *befűt₂*, – *bekiabál_{3ritk}*, – *beordít₂*, – *beragyog_{2,3átv,ritk,váb}*, – *berendez_{1,2átv}*, – *betér_{II}*, – *betelik_{1,2átv,3átv,irod}*, *betölt_{2,3rég,4,5átv,6,7}*, *bezúg_{1ritk,irod}*.

(–: szemantikai okokból hiányzó *ki* igekötős változat.)

A3bMte1: AZ ÁLLAPOTOK/TULAJDONSÁGOK A TEST/DOLOG KON-TÉNERETEKBE BEKERÜLŐ ENTITÁSOK. – A *ki* igekötő meghatározó szerepet játszik a CSINÁLÁS, KELETKEZÉS, TEREMTÉS folyamatainak kifejezésében, gondolok itt a TÁRGY AZ ANYAGBÓL JÖN KI metafora köré csoportosítható, általában a keletkezést, illetve a születést, a növényi fejlődést megörökítő igék népes csoportosulásaira: *kiformál*, *kiesztergál*, *kibimbózik*, *kicsírázik* (Szili 2003: 177). A metafora kialakulása nem igényel tüzetesebb magyarázatot, mert mi is a születés? A Lakoff–Johnson szerzőpárost idézve egy új élőlénynek egy másik testből való kikerülése: „In birth, an object (the baby) comes out of a container (the mother)” (Lakoff–Johnson 1980: 74.) A CSINÁLÁSnál absztraktabb TEREMTÉS körébe rendelhetők a melléknévi szótóban vagy az alapige igenévi alakjában foglalt (új) állapotok létrejöttét megjelenítő alakok: *kifejleszt*, *kijegecesedik*, *kiokosít*, *kiművel*, *kivilágosodik* stb. (Szili 2003: 178). Lényegében e jelentéssel rokon a *be* funkciója az A2Mta3 és az A3b totális akcióminőségű tagjaiban (*beteljesedik*, *beragyog*), illetve az alábbi tömörülésben. Közös sajátosságuk, hogy a mozgást végző T az ige főnévi alapszavában bennfoglalt vagy a melléknévi tőből képzett absztrakt tulajdonság, amely betölti az alanyban vagy tárgyban megnevezett H-t, így minőségében új állapot teremtődik (totális ráhatás H1–T2 változásegyüttessel). Vö. – *bebüdösít*, – *beérik*, – *bemelegedik_{2műsz}*, – *bemelegít_{2műsz,3sp,4szin}*, – *besavanyít_{1,2,4ritk,biz,gúny}*, – *besavanyodik₁*, – *besötétedik_{2átv,rég}*, – *besötétít*, *bevilágít₂*.

(–: szemantikai okokból hiányzó *ki* igekötős változat.)

N(trajector)	kerül/jut	+ N ₂ - ba, -be	→ beV-odik/-ul, -ít
'melegség	kerül/jut	a lábába'	→ bemelegedik a lába

Csak homogén jelentéseik miatt különítettem el az előző formáktól a sötétedést leíró igéket: – *bealkonyodik*_{1,2}, – *beesteledik*_{1,2}, – *besötétedik*₁, – *besötétül*. (A változás a H3–T2 képlettel írható le, amelyben a H3 a kikopott VILÁGMIN-DENSÉG TARTÁLY metaforát takarja.) Hogy az általam feltételezett módon jöttek-e létre, vagy A SÖTÉT, A ROSSZ BENT VAN, A VILÁGOS, A JÓ KINT Lakoff–Johnson-féle orientációs metafora volt az ihletőjük, nehéz eldönteni. (Valószínűsíthetően egymást erősítő hatásokról van szó.)

A3c: A föld mint BENT hely. – Arra, hogy a földet testnek, mégpedig mélységgel bíró, tartályszerű, szinte élő testnek látjuk, ugyancsak számos metafora, egyéb kifejezés szolgál bizonyítékul nyelvünkben: a földnek *gyomra*, *háta* van, *kéreg* fedi, mint a fát, lélegzik, elnyelhet tárgyakat dolgokat, de ki is dobhatja őket magából. A *ki* igekötős igék feldolgozása során talált, messze nem teljes sort alkotó kéttucatnyi szó ugyancsak erről vall: *kibányász*, *kihantol*, *kiszánt* stb. Az önálló lexémának tartott *be* igekötős igék száma ennek fele (valós számuk ennél biztos magasabb), ami annak tudható be, hogy az *el* igekötő fokozatosan átvette a szerepét, gondoljunk az *eltemet*, *elhantol* alakokra, amelyeknek a régiségben a *be* igekötős változata volt használatos. Legtöbbjük teljes szerkezetekben, tehát az irányjelentését megőrizve jelenik meg, de a félkövérrel kiemelt alakok perfektív, terminatív-rezultatív akcióminőségű szintagmákban is használatosak (H1–T1). Mellékjelentésként megjelenhet bennük a 'láthatatlanná válik, tesz' tartalom. Vö. *beszántották (a gazt) a földbe*; *beszánt*₁ → *beszánt*₂: *beszántották a földet*; *beültette a földbe a magot* → *beültette a földet (maggal)*. Vö. *beás*_{1,2}, – *beboronál*_{1,2átv}, *bebújik*₁, – *becsinál*_{3táj}, – *befogad*₅, – *begyökerezik*, – *beszik*₁, *bekapál*_{2,3nép}, – *benyel*_{3átv}, *bekapar*_{1,2rossz,gúny}, *beszánt*_{1,2}, *betapos*₁, – *beültet*₂, – *bevet*₄, – *betemet*_{3ritk,rég}. (–: szemantikai okokból hiányzó *ki* igekötős változat.)

A3d: A testet körülvevő burok mint BENT hely. – A körbevett, betakart testeket az őket körülvevő anyagok burokként, egy másik, nagyobb testként, tartályként foglalják magukba. A testtartály argumentumok alkotta A3b csoporttól való elkülönítésüket nem is a H-k nyilvánvalóan megegyező tulajdonságai, hanem az igék eltérő szintaktikai viselkedése indokolta. Főként morfoszintaktikai úton létrejött formák ugyanis, amelyekben a *hova?* kérdésre válaszoló H-t a szótő alkotja (H2):

N ₁ (burok) - ba, -be	<i>helyez/tesz</i>	+N ₂ acc	→ <i>be</i> (burok)V(-l,-z) +N ₂ acc
'pólyába teszi a gyereket'			→ <i>bepólyálja a gyereket</i>

A *ki* igekötős alakoknál tapasztalt módon a kötött szintagmát eredményező folyamat meg is fordulhat, a kétagú szerkezet háromtagúvá lehet. Ez feltehetőleg úgy megy végbe, hogy az ige főnévi töve elveszti egyedi jelentését, s az általánosabb 'burok, csomag' értelemben válik használatossá, így a szerkezet bővíthetővé lesz egy új illativus- vagy instrumentalisragos taggal: *bepólyálta a gyereket egy*

takaróba/takaróval; *becsomagolja az ajándékot egy darab papírba/ papírral*. Az utóbbi jelenséggel magyarázható az, hogy a *ki* és *be* igekötős formák között a vártnál kevesebb a nem egyazon alapigéből (*becsomagol* ↔ *kicsomagol*; *begöngyöl* ↔ *kigöngyöl*) származtatott forma: *becsomagol* ↔ *kibont*. Megjegyzem, a mindennapi nyelvhasználat több, a szótár által nem önálló lexémának tekintett alakot is ismer: *bebugyolál* ↔ *kibugyolál*. Vö. – *bebábozódik*, – *bebónyál*_{táj}, – *beborít*_{1,2}, – *beborul*_{3táj}, – *bebugyolál*, – *beburkol*_{1,2}, – *beburkolódzik*_{1,2ritk,váb}, √ *becsavar*_{2,3}, *becsomagol*₁, – *befon*_{1,2,3átv}, – *begubódzik*_{1,2átv,biz}, *befűz*₂, *begöngyöl*, – *beháló*_z, *beköt*₂, *bekötöz*₁, – *benő*_{1,2}, *bepólyál*_{1,2,3}, – *bepólyáz*, – *betakar*₁, – *betakaródzik*, *beteker*₁, – *betokosodik*_{1,2átv,rossz}, – *bevon*_{2,3átv}.

(√: a szótár nem tekinti önálló lexémának a *ki* igekötős alakot; –: a *ki* igekötős változat szemantikai okokból nem létezik.)

A3e: Testfelület KINT hely ↔ a test belseje BENT hely. – Az alcsoport elkülönítését a test BENT hely nagycsaládon belül az indokolta, hogy argumentumaik nem az egész testre, hanem inkább annak felületére, szélére utalnak. A KINT ↔ BENT ellentétet tehát a test felülete, ahhoz közelebb eső részei, illetve a közepe alkotják. (A B nagycsaládtól az választja el, hogy ott a testfelület szimbolizálja a BENT helyeket.) Szintaktikai viselkedésük, szemantikai jellemzőik alapján három altípusra oszthatók, bár közös bennük az, hogy T-jük a test külső része.

1. Az elsőhöz tartozók igéi azt fejezik ki, hogy a test (az emberi érzékelés számára a testfelület) önnön síkjához képest mozdul el, mégpedig befelé, a test feltételezett középpontja felé. Az alapigék zömében nyomást, lefelé irányuló mozgást írnak le, a *be*-vel kötött szintagmát alkotnak, melyből a H, a 'magába' visszaható névmás, illetve 'a szóban forgó testbe' kifejezés hiányzik: *az ütéstől behorpadt a sisakja*. (Legközelebb talán a H1–T1 típusú változáshoz áll.) Az ellentétes irányú mozgást a tövükben kiemelkedést, kiugrást leíró *ki* igekötős igék jelenítik meg: *kimereszt*, *kidülled*, *kiugrik*. Vö. – *beesik*₄, – *behorpad*, – *behorpaszt*, – *belapul*, – *bemélyed*₁, √ *bemélyeszt*, *benyom*₃, – *benyomódik*, – *beomlik*_{1,2,3}, – *berogy*, – *beroskad*, – *besüllyed*₁, – *besüllyeszt*, – *besüpped*₁, – *bevágódik*₂.

(–: a *ki* igekötős változat szemantikai okokból nem létezik; √: hiányolt *be* igekötős forma.)

2. A test zártsága megbontható úgy, hogy egy darabot kiveszünk belőle, amit a *ki* igekötős igékkal jelenítünk meg (*kivág*, *kiszakít*), vagy úgy, hogy fedőrétegének folytonosságát megszüntetjük (*kilyukaszt*, *kibök*, *kilyukad*). De miképpen a *be*-vel képzett alakok példázzák, akképpen is, hogy egy másik testet kívülről bejuttatunk a belsejébe, felületét kívülről befelé irányulva valamiképpen megbontjuk. Nem véletlen tehát, hogy az ugyanazt a történést – az alanyi vagy tárgyi pozícióban álló H-ban lyuk, mélyedés, repedés keletkezését – a *ki* és *be* igekötős igékkal egyaránt megragadhatjuk, természetesen a folyamat más-más aspektusát kidomborítva: *A gyerekek kitörték/betörték az ablakot egy labdával.*; *Az ajka a széltől kirepedezett/berepedezett*.

A két igekötő jelentése közötti egybeesés magyarázata a kiinduló szerkezetek részleges egyezése. A *ki* igekötős igék létrejötte az 'egy darabot / egy darab + Vtranz/intranz + N₂-ból,-ből' ('egy darabot koptat / darab kopik a kabátból' → *kikop-*

tatja a kabátot / kikopik a kabát) konstrukcióval magyarázható, vagyis a delativus-ragos H válik tárggyá vagy alannyá a szintagmában. A *be*-vel állóknál a *hova?* kérdésre válaszoló H-val történik ugyanez (H1–T1, ahol T a H része):

N_2 -*ba-be* V + → *beV* + N_2 (acc)
'a szövet**be** hasít' → *behasítja a szövetet*

N_1 trajector V + N_2 -*ba-be* → *beV* + N_2 acc + (N_1 trajector -*val,-vel*)
'labdát dob az ablak**ba**' → *bedobja az ablakot a labdával*

Vö. √ *bedob*₂, # *behasad*, # *behasít*_{1,2}, # *belyukad*, # *bereped*, √√ *berepeszt* – *beront*_{2rég,kölb}, # *berúg*_{2,3}, # *beszakad*₂, # *beszakít*₁, # *betör*_{1,2sp}, # *betörik*₁, – *beüt*₅, – *bever*₃, – *bezúz*₁.

(√: a szótár nem tekinti önálló lexémának a *ki* igekötős alakot; –: a *ki* igekötős változat szemantikai okokból nem létezik; √√: hiányolt *be* igekötős forma; #: a két ellentétes irányt jelölő igekötő jelene hasonló.)

3. A test vázolt felosztása a külvilághoz közelebb levő és a belsejét jelképező részekre hívhatta életre a testek középpontja felé irányulást még az előzőknél is határozottabban tükröző *bedől*_{1a,2}, *bedönt*₁, *bedűt*_{1táj}, *befordít*₂, *begörbít*, – *begyűr*₂, *behajlik*₁, *behajt*_{II,1}, *beszakad*₁, *betűr*₃, *betüremlik*, – *betűrődik*, *beugrik*_{5áv} alakokat. (Csak a – jeleseknek nincs *ki* igekötős párjuk.)

A szoba terének felosztása nem tárgya dolgozatomnak, de a *befordul*₂, azaz a 'fal felé' fordul jelentés arra enged következtetni, hogy a helyiségeket éppen ellenkezőleg tagoljuk, hisz az asztalt *kitesszük a szoba közepére*, a szoba sarkába viszont *behúzódnak*.

A TELJES, A NAGYOBB KINT VAN, A HIÁNYOS, A KISEBB BENT Lakoff–Johnson-féle orientációs metaforapár (a *ki*-nél a B1Mfel csoportot alkotja) megítélésem szerint ugyancsak a test középpontjának BENT helyként való felfogásával hozható összefüggésbe. Mindennapi tapasztalásunk, hogy a testek tömege, térfogata úgy nő, hogy eredeti határaikat túllépi, mintegy kilépnek azokból, ha ellenben a középpontjuk felé mozdul el tömegük, kisebbednek. (Ezért találkozhat a *be* szóban forgó funkciója az *össze* megegyező szerepével.) Ha meghíztunk, *ki-gömbölyödtünk*, a ruhánkat *kiengedjük*, ha ellenben lefogytunk, *beszűkítjük*, *bevesszük*. Vö. – *beforr*_{táj}, – *beszárad*, – *beszárít*_{1,2}, – *beszorít*, – *besajtol*₁, – *besűrít*, – *besűrösödik*, √√ *beszűkít*, √√ *beszűkül*, – *betűz*_{3,4}, – *bevesz*₉.

(–: a *ki* igekötős változat szemantikai okokból nem létezik; √√: hiányolt *be* igekötős változat.)

A3f: Körülhatárolt, körszerű test mint BENT hely, a testben lévő lyuk, rés mint BENT hely. – (A *ki* igekötő klasszifikációjához képest új alcsoport, ott ugyanis az ellentétes jelentésű, lyuk létrehozását megjelenítő igék egy részét az A3b argumentumtípushoz tudtam rendelni.) Léteznek olyan tárgyak (kapu, tű, képkeret, sattu), amelyeknek meghatározó tulajdonságuk az, hogy nyílást alkotnak. A testekben elhelyezkedő mélyedéseket, üregeket, lyukakat tartályként fogjuk fel, következőképpen ugyanúgy kisebb testek vagy anyagok helyezhetők beléjük, mint a konté-

nertárgyakba (A2). Igéik kétféle szintaktikai viselkedést mutatnak. Egy részük mindkét vonzatát megőrizve épül a mondatba. Ebben az esetben a mozgást végző tárgy, személy bekerülését jelenítik meg az illativusragos H-val jelölt üregbe: *befogta a vasat a satuba; befejelte a labdát a kapuba*. A félkövérrel szedettek alapszavukban nevezik meg a H-t, ahova a T jut, így érthető módon kötött, kéttagú szintagma tagjai, ahol a tárgy tölti be a mozgást végző T, a szótó pedig a H szerepét (H2): 'rámába helyezte a képet' → *berámázta a képet*. A *beér*_{2ritk,rég} – *befog*₂, *bekerít*_{1,2} *beszeg*_{1,2,3ritk} ugyancsak kéttagú szerkezetben jelenhet meg, s a *be* jelentése felcserélhető bennük a *körbe*, *körül* igekötőszerű névutókkal. Vö. – *beállít*₂, – *becsíp*₁, *bedől*₁, *bedönt*₂, – *beerősít*, *befejel*, – *befog*₃, – *befoglal*₁, *befűz*₁, – *beillik*₁, – *bejelöl*₂, – *bekarikáz*, – *bekattan*, – *bekeretez*, √ *belő*₂, – *bemetsz*₃, – *berámáz*, √ *berűg*₁, – *besétál*_{2sp.biz}, – *beragaszt*_{3sp.biz}, *beszakad*₁, *betol*₂, *beüt*₁, – *bevág*_{2,5,6}, – *bevágat*.

(√: a szótár nem tekinti önálló lexémának a *ki* igekötős alakot; –: a *ki* igekötős változat szemantikai okokból nem létezik.)

Jellegzetesnek mondható a *be* totális akcióminőséget kifejező szerepe is ezzel az argumentumfajtaival. A kötött szerkezetek a már ismert változások eredményeként jönnek létre. Az a) példák a H szintaktikai felértékelődését illusztrálják, amit a T instrumentalisragos bővítménnyé alakulása, esetleges elmaradása kísérhet (H1–T1):

- a) $N_1\text{acc} + V + N_2\text{-ba,-be} \rightarrow \text{be}V + N_2\text{acc} + (N_1\text{-val,-vel})$
 'földet hány az üregbe' → *behányja az üreget földdel*

Az alábbi b) típusú morfoszintaktikai változások során a T-k (amik néha az alapige főnévi származékai is lehetnek) az igetést részeivé válnak, a H-k pedig a tárgyias igék esetében tárggyá, az intranszitiv formáknál alannya lesznek (H1–T2):

- b) $N_1\text{acc} + \text{tesz/rak/helyez} + N_2\text{-ba,-be} \rightarrow \text{be}N_1V\text{-l,-z} + N_2\text{acc}$
 'dugót tesz az üvegbe' → *bedugaszolja az üveget*

Vö. – *beáll*₅, – *becsinál*₁, – *bedesz-káz*_a, – *bedug*₃, – *bedugaszol*, – *bedugul*₁, – *beékel*₂, – *befagy*₃, – *befalaz*_{1,3}, – *befed*₃, – *befog*₁, – *beforr*₁, – *beforraszt*_{1,2átv}, – *begyógyít*, – *begyógyul*, *behantol*₁, *behány*₂, – *beheged*, – *beköt*_{1a}, – *bekötöz*₂, – *benyel*_{2átv}, – *beólmoz*, – *beragad*₃, – *beragaszt*₂, – *beront*_{2rég,kölb}, – *besároz*_{2nép}, – *besze-gel*_{1,2}, – *besző*_{2,3}, – *betapaszt*_{1,2}, – *betapos*₂, – *betemet*₁, – *betetőz*₁, – *betol*₂, – *betölt*_{3rég}, # *betöm*_{1,2}, – *betömődik*, – *betűz*_{2ritk}, – *beüvegez*, – *bevarr*₁, – *bezáródik*_{3,4}.

(–: a *ki* igekötős változat szemantikai okokból nem létezik; #: a *be* és *ki* jelentése hasonló.)

A *be* és *ki* szokásos szemantikai ellentéte ennél az alcsoportnál egymásba fonódó ok–okozati viszonyba ágyazható: 'egy darabot vés a **falból**' ≈ *kivési a falat* → 'rés/lyuk keletkezése' → 'vmit töm a részbe, lyukba' → *betömi a részt/lyukat vmivel*. Érdekes a viszonyuk az előző A3e család 2. altípusának némely tagjával is: míg azok lyuk, rés keletkezését fejezik ki (*bereped*, *behasad*), emezek azok megszűnését, megszüntetését.

A csoporthoz rendelhető néhány kiegészítő, kompletív akcióminőségű forma (– *beér*_{1b,3ritk,rég,4rég,5}, – *befog*_{8sp}, – *behoz*_{4átv,biz,5}, – *bepótol*, – *betetőz*_{2ritk,átv}, – *betetéz*, *bevár*₂), amely a 'hiány, elmaradás' és a rokon jelentésű H-k megszüntetését jeleníti meg: *bepótolta a hiányt*. A két ellentétes jelentésű igekötő összevetésekor itt is meglepődve tapasztalhatjuk tehát, hogy más-más okból, de azonos funkciók betöltésére alkalmasak: *kipótolja a pénzét* ('a megfelelő összegig pótolja'); *bepótolja a lemaradását*. Áttételesen ide tartozónak gondolom a *becserél*_{1,2ritk,rég}, *behelyettesít*, *betölt*_{3rég,7,8,9,10,11}, *bevált*_{1,2átv,3ritk} igéket is, hiszen egyik dolognak, tárgynak a másik helyébe kerülését, juttatását írják le. Hogy a két főnévi mondatrész közül melyiket is tekintsük a cselekvés térbeli végpontjának, a H-nak, és melyiket a befelé irányuló mozgás elszenvedőjének a *beváltotta a forintját dollárra*, *becserélte a régi hűtőgépet egy újra* szintagmákban? A megoldás kulcsát szerintem az alapigék jelentésében kell keresnünk: ha figyelembe vesszük, hogy ezek egy dolog másakra történő cseréjét jelentik meg (*helyettesít* ≈ 'vminek a helyébe vmit helyez, tesz'), a *helyettesítse be a szavakat szinonimáikkal* mondathoz hasonlóknak a tárgyat tekinthetjük egy feltételezett kiinduló szerkezet illativusragos H-jának ('a szavak helyébe'), az oda bejutó T-nek pedig az eszközhatározói bővítményt (H4: H3–T1).

A3g: Eltávolodott testek/testrészek KINT helyek ↔ összezárt testek/testrészek BENT helyek. – (Mivel a belső terekhez való kötésüket megalapozottabbnak tartom, módosítottam a *ki*-ről szóló dolgozatom felosztását: az ottani C főcsoporttal ellentétes jelentéseket soroltam ide.) Az összezárt testek, testrészek a zártság, hozzáférhetetlenség képzetét keltik, szétválásuk, egymástól való távolodásuk, elszakadásuk a nyitottságét, nyíltságét. A *ki* és *be* igekötők ebben az argumentumcsoportban ellentétpárokat alkotnak, amelyeknek alapigéje lehet ugyanaz (*begombol* – *kigombol*), de lehetnek antonimák is: *becsuk* – *kinyit*. Ahogy a *ki* igekötő szerepét átveheti a *szét*, úgy – kiváltképpen, ha az összetartozó testrészek a mozgást végző T-k – a *be* jelentését az *össze*: *begombolja/összegombolja a kabátját*. Hogy a H és T mily változása okozza 'az alapigében megjelölt cselekedettel zárt állapotba juttat vagy kerül' jelentést, nem egykönnyű megállapítani. A szerkezet szintaktikai kötöttségét eredményezheti a T2 típusú morfoszintaktikai átalakulás: az idézett *begombol* ige töve például a mozgást végző T, a többiben ellenben akár a T vagy a H is lehet az alapszó, mivel a zárt alkotó szerkezetet és annak mozgó részét egyaránt kifejezhetik. (Ezért szerepelhet a # jelűek valamely jelentése az A3f alcsoportban is.) A nem főnévi alapszavúaknál viszont a H homályos volta ('a nyílásba?'), hiánya eredményezi az új jelentésmozzanatot (H3). Vö. *beakaszt*₂, – *becsap*₁, *becsapódik*, √ *becsatol*₁, – *becsattan*, – *becsíp*₁, – *becsuk*₁, – *becsukódik*, *befon*₁, *befűz*_{1c,2}, *begombol*₁, *begombolkozik*_{1,2átv}, – *behajt*_{II,2}, – *behuny*_{1,2ritk,3átv,költ}, – *behúz*₂, # *bekapcsol*₁, # *bekapcsolódik*₁, #√ *bekattan*, # *beköt*_{1a}, – *belakatul*, √√ *beretesz*_{el}, – *betesz*₄, – *bevág*₃, *bevágódik*₁, *bezár*_{1,3,4átv}, – *bezáródik*_{1,2}, – *bezárul*_{1,2vál}.

(√: a szótár nem tekinti önálló lexémának a *ki* igekötős alakot; –: a *ki* igekötős változat szemantikai okokból nem létezik; √√: hiányolt *be* igekötős változat; #: A3f csoportba is helyezhető.)

A4: Tárgyak csoportja, dolgok halmaza, vegyületek mint BENT helyek. – A *ki*-vel gazdag társulást (*kicsapódik*, *kikristályosodik*, *kiszűr* stb.) alkotó argu-

mentummal nem tudtam külön csoportot elkülöníteni, ami nem jelenti azt, hogy a más családokhoz sorolt alakok között nincsenek olyanok, amelyek akár itt is szerepelhetnének. A *beállít*_{4átv}, *beillik*_{2,3}, *beékel*_{1aátv,c}, *beékelődik*_{2átv}, – *bekebelez*₂, – *becikkelyez*, – *bekever*_{1,2,5}, *beolvad*₂, – *beolvaszt*₁ stb. például az A3b 'test' H-val is használhatók (*A tojáást bekeverte a tésztába*), de a jelen 'csoport' jelentéskörbe tartozó H-val is előfordulnak. Ilyenkor az illativusragot felválthatja a közé: *a két golyókat bekeverte a sárgák közé*. (E jelentésében helyettesítheti az *össze* is.)

A4Mcs2: EMBEREK TÁRSADALMI CSOPORTJA, TÖMEGE TARTÁLY.

– Jóval népesebb társulás viszont a személy jelentésű T-nek valamely csoportba való bejutását, bekerülését kifejezőké. Az emberek kisebb-nagyobb, állandó vagy időleges csoportosulásainak zárt térként való konceptualizációját feltehetőleg zártságuk, védettséget nyújtó képességük, illetve az a főként az egalitárius társadalmakban kárhozott tulajdonságuk segítette, hogy közösségi szabályaik, elveik az egyént szinte falként zárják körül, szabad mozgását, kiteljesedését akadályozzák. Egy közösségbe *beléphetünk* (akár egy terembe), *befogad* bennünket (mint az anyaföld); *kivetheti*, *kidobhatja* magából a neki nem tetsző tagjait, mint folyó a hordalékát – és még folytathatnám tovább azokat az érzékletes képeket, amik a szóban forgó metaforával alkotnak rendszert.

Talán a cselekvést minősítő akcióminőséggel (Seljakin 1987: 78) azonosítható jelentésváltozásnak lehetünk tanúi a *beválaszt*₂ -ben: ha rosszul, előnytelenül választunk ki valamit, akkor *választunk be*. Ahogy a két igekötő viszonyára utaló jelekből kitűnik, ritkák az azonos alapigével képzett antonimák köztük: *beállít vkit a csapatba* ↔ *kiállít vkit a csapatból*, *beválaszt vkit a szervezetbe* ↔ *kiválaszt vkit a csoportból*. A jelöletlen formák inkább ellentétes jelentésű igékkel állíthatók párba: *befogad vkit* ↔ *kirekeszt*, *kitagad magából*. Vö. *beáll*₃, *beáramlik*_{2átv}, – *beavat*_{2rég}, √ *becsempész*₂, – *becseppen*_{2átv,biz}, – *becsúszik*_{2átv}, – *beékel*_{1bátv}, – *beépít*_{3átv,rossz}, – *beépül*_{2átv}, – *beférkőzik*_{1a}, – *befogad*₃, – *befurakodik*_{2átv}, – *behatol*_{2átv}, – *beházasodik*_{1,2}, – *beilleszkedik*_{2átv}, – *beilleszt*_{1bátv}, – *beillik*_{2,3}, – *bejön*_{2átv}, *bekényszerít*, – *beköltözködik*_{2rég}, *belép*₄, – *belopakodik*_{2átv}, – *benősul*_{1,2}, – *beolvad*₁, – *beolvaszt*_{2átv,3átv}, – *beoszt*_{2ritk}, – *bepottyán*_{2átvbiz}, *besorol*₁, – *beskatulyáz*, – *besuszterol*, – *beszervez*₁, – *beszivárogoz*₃, – *betolakodik*_{2ánv}, *beválaszt*₁, *bevesz*_{7,8ánv}, √ *bevisz*_{2,4}.

(–: a *ki* igekötős párja szemantikai okokból nem létezik; √: hiányolt *ki* igekötős változat.)

A csoport, közösség metafora közvettebb módon van jelen a dativusi esetragot követelő – *bekonferál*_{ritk,rég}, – *beköszönt*_{3ritk,rég}, – *bemond*_{4ritk,biz}, – *bemutatkozik*_{2,3}, – *bemutat*₄ származékokban: *bekonferálta a számot (a közönségnek?)*; *mindig jókat mond be (a társaságnak?)*.

+A4Mcs3: A KÖZÖSSÉGI TUDAT TARTÁLY, AZ INFORMÁCIÓK TÁRGYAK, AMIK ABBA BEKERÜLNEK. – A tucatnyinál kevesebb ige sajátos viszonyban áll a megegyező kódú, de más alapigéjű *kihirdet*, *kiptetykál*, *kifecseg* stb. alakokkal. Míg a *ki* igekötős igék azt sugallják, hogy a közösség által tudott dolgok, röviden AZ ISMERT KINT VAN, a *be* ezzel ellentétesen éppen azt, hogy AZ ISMERT BENT VAN. Leginkább a háromtagú szintagmákban mutatkozik meg a szóban forgó metafora, ott ugyanis az illativusragos H megneveződik: *az eszmék lassan beszivárogtak a köztudatba*; *nevét beírta a nemzet emlékezetébe*.

Vö. – *bevisz*_{5átv}, – *besziváro*₄, – *beír*_{2a}, – *behat*_{2ritk}, – *becsempész*₃, – *becsúszik*_{3átv,ritk}, – *bevezet*_{8,9}, – *bedob*_{3átv}.

B: Felületek, síkok mint BENT helyek. – A testek történései nemegyszer a felületükre koncentrálnak, ahogy ezt tapasztaltuk az A3e tömörülésnél. A jelen csoportosulás argumentumai abban térnek el amazokéitól, hogy a BENT helyek egyedüli megtestesítőivé lépnek elő, vagyis átveszik a test belsejének ott még ellenpólusként szereplő funkcióját.

A térjelleg eltűnésének, a mélység hiányának, a felületi jegyek előtérbe kerülésének ékes grammatikai bizonyítéka az eredeti *-ba*, *-be* vonzat sublativusi ragra cserélődése. A kötött szintagma létrejöttét így már az ezzel a raggal ellátott H-nak a szintaktikai felértékelődése, tárgyá válása eredményezi (H1-T1):

$N_1\text{acc}$ tesz, helyez $N_2\text{-ra,-re}$ (végig) → *beV* + $N_2\text{acc}$
 'lakkot helyez a dobozra' → *bevonja a dobozt (lakkal)*

Az igekötő funkciója e szerkezetekben – egyetértve Kiefer Ferencsel és Ladányi Máriával – totális akcióminőség-képzés: a *be* alapigéjének teljes ráhatását fejezi ki a tárgy vagy az alany által megnevezett dolgokra, személyekre. (Felosztásainkban ennek ellenére vannak kisebb eltérések, például a náluk itt említett *bezsákol*, *bedobozol*, *beborítékol* típusú alakokat én az A2 családba soroltam.) Az igazán szép számú ígét tartalmazó tömörülést tagjainak morfológiai és szemantikai jellemzői alapján két kisebb alkategóriába oszthatjuk. Leggazdagabbnak a H4 (H3–T2) típusú morfoszintaktikai változással megalkotott a) csoportosulás tűnik, mivel a képzési szabályok igazán a pillanat ihlette származékok megszületését teszik lehetővé: alapigéjük a T-t megnevező anyagnévből *-l*, *-z*, illetve *-s* képzős melléknévből *-ít*, *-ul* *-ül* verbumképzőkkel alkotott szó (*bezelézi*, *belakkozza a háját*; *benépesíti a vidéket*). Kiefer és Ladányi példái: *begivenchyzi a zsebkendőjét*, *beoxyzza a pattanását* (2000: 488.).

a) $N_1\text{acc}$ helyez/rak + $N_2\text{-ra,-re}$ → *beN₁V-z,-l*, + $N_2\text{acc}$
 'aranyat tesz a tálcára (végig)' → *bearanyozza a tálcát*
 Adjvá,-vé tesz + $N_1\text{acc}$ → *beV-ít* $N_1\text{acc}$
 'füvessé teszi az utat (végig)' → *befüvesíti az utat*

Vö. – *bearanyoz*_{1,2átv,irod}, – *beárnyékol*, – *beárnyékoz*, – *bebalzsamoz*, – *beboltoz*, – *bebőrösödik*, – *becukroz*_{1,2átv,irod,rég}, – *becserepez*, – *becsúnyít*₁, *bedesz-káz*, – *beerdősít*, – *befásít*, – *befeketít*_{1,2átv}, – *befüstöl*₁, – *befüvesít*, – *begyepese-dik*_{1,2átv}, – *behálóz*_{1,2átv}, – *behantol*_{2rég}, – *behavaz*_{1,2átv,irod}, – *bekever*_{3nép,költ,4nép,rég}, – *bekormosodik*, – *bekormoz*, – *bekormozódik*, – *bekovásoz*, – *bekrétáz*_{1,2}, √ *belakko-z*, – *belep*_{1,2,3ritk}, √√ *bemázol*, *bemeszel*, – *bemocskol*_{1,2átv}, – *benedvesít*, – *benépe-sedik*, – *benépesít*_{1,2}, – *benépesül*_{vál}, – *benyálaz*_{1,2átv,rossz}, – *benyálkásít*, – *benyálkásodik*, *beolajoz*_{1,2,3}, – *beólmoz*₁, – *bepácol*_{2,3}, – *bepiszkit*₁, – *bepiszkol*_{1,2átv}, – *bepiszkolódik*, – *bereked*, – *berozsdásodik*_{1,2ritk,3átv,biz}, – *besároz*_{1,3átv}, – *besározó-dik*, – *besötétedik*_{2átv,rég}, – *besugároz*₁, – *beszappanoz*, – *beszemetel*, – *beszeny-*

*nyez*_{1,2átv}, √√ *beszínéz*, *bevakol*, – *bevérez*, – *bevizez*, – *bevon*₂, – *bezőmáncol*_{1,2írod,ritk}
– *bezsindelyez*, √ *bezsíroz*_{1,2}.

(A trajector szerepű szótövek kiemelése itt a jelenség általános volta miatt feleslegesnek tűnt. √: hiányolt *ki* igekötős változat; √√ hiányolt *be* igekötős változat; –: a *ki* igekötős párja szemantikai okokból nem létezik.)

b) Ha az alapige általános jelentésű, a mozgást végző tárgy, dolog *-val*, *-vel* ragos bővítményként van jelen, a sublativusi ragos H pedig tárggyá vagy alannyá lesz (H4:H3–T1):

N_1 (trajector)acc V + N_2 -**ra,-re** (végig) → **be**V + N_2 acc (N_1 -*val,-vel*)
'virágot fest a falra' (végig) → *befesti a falat virággal*

– *beaggat*₂, – *beborít*₁, – *beborul*₁, – *becsap*_{5ritk}, *bedörzsöl*, – *beecsetel*, *beépít*₂,
*beépül*₁, – *beér*_{3ritk,rég}, – *beereszt*₅, – *beesik*_{2ritk,írod} – *befagy*_{1,4,5átv,6átv}, – *befagyaszt*_{1,2átv},
– *befecskendez*_{2vál}, – *befed*_{1,2vál,4,5}, – *befedez*_{1,2írod,rég,3írod,rég}, – *befen*_{nép}, *befest*_{1,2átv,írod},
– *befog*₉, – *befon*₂, – *befúj*₃, – *befut*_{II3,4}, – *befuttat*_{2,3}, – *behint*_{1,2ritk}, – *behord*₂, – *behúz*₄,
– *beír*_{4rég}, – *bekapál*₂, *beken*, – *bekever*_{3nép,költ,4nép,rég}, – *beköp*₃, – *beköt*₃, – *belehel*₂,
– *belocsol*, – *beoszt*₁, – *bepucol*₁, – *besóz*, – *besöpör*_{2írod} – *beszentel*, – *beszór*, – *be-*
*telepít*₂, – *betelepül*₂, – *betemet*₂, – *beterít*, *bevakol*, *bever*_{4ritk} – *bevon*₁, – *bevonódik*.

c) Intranszitiv, nem egyirányú mozgást leíró igével álló alakjaik, amelyek mellett a H funkcióját zömében nagy kiterjedésű terek töltik be, a következők: – *bebarangol*, – *beér*_{3ritk,4rég}, – *befut*_{III,2}, – *behajóz*₁, – *bejár*_{2,3}, – *bejárat*₂, – *bekalandoz*_{1,2átv}, – *bekóborol*, – *belovagol*₂, – *benyargal*_{3,4,5átv,írod,ritk} – *berepül*₃, – *beszáguld*, – *beszalad*_{3ritk} – *beutazik*_{1,2}, – *bevándorol*₂.

(–: szemantikai okokból hiányzó *ki* igekötős változat.)

Ha az ember *befut* valamely pályaszakaszt, konkrétan vagy képletesen, azt jelenti, hogy végigfutott azon, végigcsinálta. A 'végig' jelentéssel azonosítható jelen funkciója lehetett hatással a befejezést kifejező következő igékkel való megjelenésére: – *befejez*_{1,2,3,4,5}, – *befejeződik*, – *befellegzik*, – *bevégez*. (H-jukat a tövükben őrzik, T-jük pedig valamely tevékenység.) A 'vég' fogalma emellett összekapcsolódhat képzetünkben a mozgás megszűnésével is, valamely akadály képződésével a térben, miképpen azt a *befullad*_{1,2,3}, *bedöglük*, – *befog*_{8sp,biz} – *berekeszt*_{1vál}, – *beszüntet*, – *betilt*, – *bezár*₃, – *bezárul*_{2vál} igék igazolják.

3. Összegzés

Dolgozatomban immáron másodszor vállalkoztam egy igekötőnek az irányjelentés elvesztéséig vezető jelentésmódosulásinak nyomon követésére az általam kidolgozott elméleti keret segítségével. A követett módszerek, a szintaktikai és szemantikai elemzések ötvöztetése, a *be* igekötős igék primer vonzatának tekinthető *hova?* kérdésre felelő argumentumok osztályozása, metaforává válásuk bevonása a rendszerezésbe csak megerősítették a *ki* hasonló vizsgálatának eredményeit.

Miképpen a munkám summázatát adó 1. és 2. táblázatokból kitűnik, az igekötő szemantikai kifehéredése kétszintű, egymásból következő és egymással összefüggő mozgások folyamánya. Egyfelől a belső tereket megtestesítő A csoporttól a háromdimenziós tér lényegi jegyeit elvesztő B csoportig vezető lineáris, egymásba kapcsolódó jelentésmódosulások sorozata. De ami még ennél is lényegesebb: az A nagycsalád al-típusain belül is kimutathatók különféle perfektív akcióminőségeket eredményező átalakulások. Ezek a történések az irányjelölő igekötős szintagma két meghatározó tagját, a BENT helyet megtestesítő illativusi határolót és a mozgást végző trajectort érintik, s gyakoriságuk, grammatikai minőségük a BENT helyek absztrakciójának mértékétől, konceptualizációjától függ.

A célul tűzött feladat összetettségéből következően az elemzések során több olyan kérdés is felmerült, amely további kutatásokat igényel. Így csak utaltam az alcsoporthoz eltérő úton kialakult hasonló jelentésekre, nem foglalkoztam kellő részletességgel a *be* akcióminőség-jelölő funkcióival, de kimeríthetetlen területnek tűnik az ellentétes jelentésű igekötők formai-szemantikai viszonyának kérdésköre is.

2. táblázat: A *be* igekötő jelentésváltozásai

Kód	Példák	H jellege T jellege	Az illat. H-t és a T-t érintő változások típusa	Akcióminőség, kap- csolódó jelentések, a H-t vagy T-érintő változások típusa
A3a	<i>becsepegtet a szemébe, beolt</i>	H: emberi test T: anyag, dolog, tárgy	\emptyset H1–T1 (\sqrt{H})	szaturatív: <i>besöröz,</i> <i>beiszik</i> H4:H3–T2 H3
A3aMet1	<i>a pillért beemelték</i>	H: dolog, tárgy, testrészt helye T: dolog, tárgy, testrészt	\emptyset (\sqrt{H})	pontoság
A3aMet2	<i>becsempészett egy kis reményt a szívébe</i>	H: emberi test, lélek szív T: érzelem, fizikai állapot	\emptyset	totális: <i>beijed,</i> <i>besavanyodik</i> H4:H3–T2
A3aMet3	<i>beárulta az ellenségnek</i>	Hm: emberi tudat T: titok, információ, személy	H3 \sqrt{T}	–
A3aMet4	<i>beszedte az adósságát</i>	Hm: az embert körülvevő tulajdon T: pénz, adósság stb.	H3	–
A3aMet7	<i>bebiflázta a verset</i>	Hm: tudat T: vers, szöveg, információ	H3 H2	–

Kód	Példák	H jellege T jellege	Az illat. H-t és a T-t érintő változások típusa	Akcióminőség, kap- csolódó jelentések, a H-t vagy T-érintő változások típusa
A3b	<i>a lövedék befűrödött a falba</i>	H: test T: egy másik test vagy anyag	∅ H1–T1 H2 H3 (H1–T2)	totális: <i>bebútoroz</i> H1–T2 <i>beragyog</i> H1–T1
A3bMte1	<i>bemelegedik</i>	Hm: test T: tulajdonság	–	totális: <i>bemelegít</i> H1–T2 <i>beesteledik</i> H4:H3–T2
A3c	<i>a föld benyelte a vizet</i>	H: föld T: tárgyak, anyagok	∅ H1	terminatív-rezultatív: <i>beszánt</i> H1–T1 láthatatlanság
A3d	<i>bepólyálta a gyereket</i>	H: burok T: kisebb test	∅ H2, H3	láthatatlanság, zárttság
A3e	1. <i>behorpadt a lökhárító</i> 2. <i>betörik az ablak</i> 3. <i>behajítja a szalvétát</i>	H: test T: ugyanaz a test, annak a felülethez közeli része	1. H1–T1 2. H1–T1 3. H1–T1	1. bemélyedés 2. lyuk, rés 3. kisebb test, testfelület
A3f	<i>befűzi a cérnát a tübe beüvegezi az ablakot</i>	H: test által körülvevett vagy benne lévő lyuk, rés T: tárgy, anyag	∅ H2	totális: <i>betömi</i> <i>a lyukat</i> H1–T1 <i>bedugaszol</i> T2–H1 kompletív: <i>bepótol,</i> <i>bevár</i> H4:H3–T1
!A3g	<i>bezárja az ajtót</i>	H: eltávolodott testek, testrészek által létrehozott nyílás T: a nyílást létrehozó testek, testrészek	H2 T2 H3	zárt állapot, láthatatlanság
A4	<i>a kártyát bekeverte többi közé</i>	H: dolgok, tárgyak, emberek csoportja, halmaza T: egy tag	∅	–
A4Mcs2	<i>benősült a családba belépett a rendbe</i>	H: emberek társadalmi csoportja T: egy tag ebből	∅ H3	–

Kód	Példák	H jellege T jellege	Az illat. H-t és a T-t érintő változások típusa	Akcióminőség, kap- csolódó jelentések, a H-t vagy T-érintő változások típusa
A4Mcs3	<i>a hírt beszivárogtatták a köztudatba</i>	H: köztudat, publikum T: titok, hír, információ	∅ (H3)	ismertség
B1	<i>bepúderezzi az arcát befesti a falat</i>	H: testfelület T: festék, dísz stb.	–	totális ráhatás a) <i>bepúderez</i> H4:H3–T2 b) <i>befest</i> H4: H3–T1 (-val, -vel) terminatív: <i>bevégez</i> H3

A számozás hiányainak oka az, hogy a *be* kevesebb argumentummal kapcsolódik, mint a *ki*. A jelek magyarázata: ∅: a H és T változatlanul maradása; √: a szerkezetből hiányzó (de pótolható) tag; (): ritka előfordulás; — a vizsgált jelenség hiánya; !: a *ki* felosztásában a C főcsoport.

SZAKIRODALOM

- Claudi, U.–Heine, B. 1986. On the metaphorical base of grammar. *Studies in Language* 10: 297–335.
- ÉrtSz. 1978. *A magyar nyelv értelmező szótára*. I. Budapest, Akadémiai Kiadó.
- Haspelmath, M. 1998. Does Grammaticalization need reanalysis. *Studies in Language* 22: 315–51.
- Heine, B.–Claudi, U.–Hünemeyer, Fr. 1991. From cognition to grammar – evidence from African languages. In: Traugott, E.–Heine, B. (eds.): *Approaches to Grammaticalization*. Amsterdam, Benjamins, 2. vols, 149–87.
- Horváth Katalin 1983. Transzformációs csoportok a magyarban. *Nyelvtudományi Értekezések* 115. sz. Budapest, Akadémiai Kiadó.
- Kosztolányi Dezső 1999. *Nyelv és lélek*. Budapest, Osiris Kiadó.
- Kövecses Zoltán 1998. A metafora a kognitív nyelvészetben. In: Pléh Csaba–Györi Miklós (szerk.): *A kognitív szemlélet és a nyelv kutatása*. Budapest, Pólya.
- Kiefer Ferenc–Ladányi Mária 2000. A *be* igekötő kapcsolódási mintái. In: Kiefer Ferenc (szerk.): *Strukturális magyar nyelvtan*. 3. Budapest, Akadémiai Kiadó.
- Lakoff, George–Johnson, Mark 1980. *Metaphors, We Live by*. Chicago, London, The University of Chicago Press.
- Langacker, R. W. 1987. *Foundations of Cognitive Grammar*. Volume I. Stanford, California.
- Lehmann, Ch. 1995. *Thoughts on grammaticalization*. München, Lincom Europa.
- Páll László 1999. A BENNE viszony jelentésszerkezete a magyar nyelvben. Babes-Bolyai Tudományegyetem, Bölcsészettudományi Kar, 1999. <http://mnytud.arts.klte.hu/szilagyi>.
- Rudzka-Ostyn, Brygida 1985. Metaphoric Processes in Word Formation. The case of prefixed verbs. In: Wolf Paprotté–René Dirven (eds.): *The ubiquity of metaphor*. Amsterdam/Philadelphia, John Benjamins.
- Seljakin, M. A. 1987. Szposzobi dejsztvija v polje limitativnoszti. In: Bondarko, A. V. (szerk.): *Tyeorija funkcionalnoj grammatiki*. Leningrad, Nauka.
- J. Soltész Katalin 1959. *Az ősi magyar igekötők*. Budapest, Akadémiai Kiadó.
- Sweetser, E. E. 1988. Grammaticalization and semantic bleaching. In: Axmaker, Sh.–A. Jaisser–Singmaster, H. (eds.): *Berkeley Linguistics Society: General Session and Parasession on Grammaticalization*. Berkeley, University of California, 389–405.

- Szili Katalin 2003. A *ki* igekötő jelentésváltozásai. *Magyar Nyelv* 99: 163–88.
- Zsilka János 1966. A magyar mondatformák rendszere és az esetrendszer. *Nyelvtudományi Értekezések* 53. sz. Budapest, Akadémiai Kiadó.
- Zsilka János 1973. *A nyelvi formák dialektikája*. Budapest, Akadémiai Kiadó.
- Zsilka János 1978. *Jelentés – integráció*. Budapest, Akadémiai Kiadó.

Szili Katalin

SUMMARY

Szili, Katalin

Semantic changes of the preverb *be* ‘in’

This paper undertakes tracing down the semantic changes of the Hungarian preverb *be* ‘in’ in the theoretical framework and with the methods the author set up during a similar discussion of the preverb *ki* ‘out’. This means, practically speaking, that she amalgamates the relevant syntactic and semantic aspects with a cognitively-based classification of arguments of the ‘where to’ type that can be considered a primary argument type of verbs combined with *be*, as well as with a description of conceptualisation processes involving those arguments. As is revealed by Table 1 summarising the results of this investigation, the semantic bleaching of the preverb *be* is due to processes at two levels that are interrelated and follow from one another. On the one hand, we have to do with a series of linearly linked changes from group A, standing for increasingly abstract representations of three-dimensional IN places, to group B that involves no characteristics of ‘internal space’ at all. On the other hand, however, within the various subtypes of internal spaces, a number of events may have occurred that resulted in a perfectivising role of the preverb and its various Aktionsart-forming functions. The description of changes involving illative landmark and trajectory functions reveals that the frequency of those events, their grammatical quality and the subsequent modification of directional meanings depends on the degree of abstraction and conceptualisation of IN places.